

LINGVISTIČKA POVIJEST EUROPE

Ranko Matasović, Matica hrvatska, Zagreb 2016., 340 str.

Lingvistička povijest Europe, iznimna knjiga akademika Ranka Matasovića, nije nastala u sklopu znanstvenoga projekta ili programa, već kao rezultat osobnoga mîra i istraživačke strasti, a jedan je od razloga zasigurno što je »sustav financiranja znanstvenih projekata... uništen promašenom znanstvenom politikom«, navodi autor u uvodnom dijelu, upozoravajući da je ovaj rad »najbolje čitati kao subjektivni pogled jednog lingvиста na jezičnu povijest Europe i ono što njezin autor u toj povijesti smatra lingvistički zanimljivim i relevantnim«.

Glavne teme stoga su povijesni razlozi prevlasti indoeuropskih jezika u Europi, povezanost razvitka jezika i nacionalnoga identiteta, odnos govornika prema svojem i drugim jezicima kroz povijesna razdoblja (što je jasno ilustrirano iz poredbeno-gramatičke i historiografske perspektive), gdje Matasović pokazuje iznimnu posvećenost i erudiciju dok objašnjava na koje načine jezik »čuva elemente povijesne predaje koja nas je etnički, kulturno i civilizacijski oblikovala«.

Dijakronijski je raspon knjige logičan: seže u daleko pretpovijesno doba, a završava u suvremenosti s Europskom unijom. Kronološki se navode predindoeuropski jezici i sustavno se stiže do današnje dominacije germanskih, romanskih i slavenskih jezika na europskome kontinentu. Autor objašnjava kako su nastale granice određenih jezičnih područja, koliko su se pretapale, kad su u određenim razdobljima pojedini jezici nestajali i koji su tomu uzroci. Pritom ne staje na granicama struka: koristi se lingvističkim, povijesnim, genetičkim i arheološkim znanjem kako bi što jasnije ocrtao ono što, pogotovo u starije doba, nije moglo biti zapisano ili materijalno posvjedočeno.

U prvom poglavlju naslova *Najstarija pretpovijest Europe*, gdje je, primjerice, ključan događaj susret pripadnika vrste homo sapiens s neandertalcima, navode se najvjerojatnije hipoteze o mogućim oblicima jezičnih kontinuuma u pretpovijesno doba Europe, no teška je zadaća nešto reći o neposvjedočenim jezicima koji su se govorili prije mnogih tisućljeća, pogotovo s obzirom na škrtoost dostupnih podataka o tom pradaavnom periodu. Ipak, neke informacije postoje. Nedavni genetički dokazi pobijaju staru hipotezu da miješanja gorespomenutih vrsta nije bilo – nezanemariv

broj stanovnika današnje Europe i Azije ima i neandertalske pretke – a Matasović pretpostavlja da je među tim vrstama nekoga oblika komunikacije moralo biti, makar rudimentarne, premda nikada nećemo znati kakve.

Neandertalci na europskom kontinentu nestaju otprilike 30 tisuća godina pr. Kr., a desetak tisuća godina prije toga s Bliskoga istoka preko Male Azije stiže glavina »najranijih europskih populacija«. Genetička istraživanja mitohondrijskoga DNK pokazuju da je 95% stanovništva Europe imalo samo sedam zajedničkih ženskih predaka. Najstarija od »sedam kćeri« živjela je prije 45 tisuća godina. Povlačenjem ledenoga pokrivača (potkraj posljednjega ledenog doba prije nekih 14 tisuća godina) počinje selidba lovaca-sakupljača s mediteranskih enklava po cijeloj Europi, pa je tako, primjerice, Britanija naseljena u 9. tisućljeću, a Irska u 8. tisućljeću pr. Kr.

Poglavlje posvećeno prvim posvjedočenim predindoeuropskim jezicima i kontaktima Indoeuroljana i starosjedilaca, pod naslovom *Ratari, stočari, jahači*, govori o širenju neolitske privrede uslijed zatopljenja: govornici starih neindoeuropskih jezika poput hatskog, hurijskog, piktskog, iberskog i, recimo, etruščanskog (najduži je zapis na etruščanskom *Liber linteus Zagrebiensis* i čuva se u zagrebačkom Arheološkom muzeju) dolaze u dodir s govornicima indoeuropskih jezika tek koncem 4. tisućljeća pr. Kr., nakon migracije govornika indoeuropskoga prajezika s područja ukrajinskih i južnoruskih stepa, što potvrđuju genetske, arheološke, paleobotaničke i lingvističke spoznaje.

O govornicima indoeuropskoga prajezika mnogo se može saznati rekonstrukcijom leksika: živjeli su na području s barem tri godišnja doba (ljetom, zimom i proljećem), poznavali su riječi za snijeg, govedo, žito, kotač i kovinu te se koristili konjima, no »riječ koja nedvosmisleno znači *more* ne može se rekonstruirati«, što, uz ostale rekonstruirane pojavnice, pomaže odrediti koje su područje nastanjivali i kako su ondje živjeli, a gdje su iznimno važni izvori znanja komplementarni arheološki podatci o nosiocima ranih eneolitskih kultura s tih područja (primjerice, kulture Srednji Stog, Novoanilovka...), ali i o nosiocima mlađih kultura, poput Jamnajske (koja prva svjedoči o upotrebi kola).

U poglavlju *Ex Oriente Lux* govori se o grčkome jeziku, najranije posvjedočenom indoeuropskom jeziku (s iznimno važnim tekstovima napisanima linearom B pri samom kraju mikenske civilizacije). Preispituje se odnos etničkih Grka i okolnih naroda, »barbara«, kao i proces helenizacije, ali i »prvo društvo u povijesti civilizacije gdje je pismenost postala svakodnevnom pojavom«: krajem 5. st. pr. Kr. »preko polovice slobodnih muških stanovnika bilo je pismeno«. Onodobna sprega dobroga obrazovnog sustava i procesa standardizacije grčkoga jezika (*koinē*) najraniji je primjer »zatiranja dijalekata« zbog jezičnih propisa, pa grčki dijalekti do bizantskoga razdoblja posve nestaju. Isti procesi doveli su i do procvata grčke književnosti.

Lingvističko stanje europskoga kontinenta prije rimskih osvajanja predočeno je u idućem poglavlju *Sjeverna i Srednja Europa u brončanom i željeznom dobu*, dok se

u poglavljima *Uspón Rima* i *Širenje latinskoga* govori o tome kako je malen jezik iz predjela Lacija, jezik jednoga nebitnoga gradića, Rima na rubu Etrurije, pokorio poznati svijet i postao jezikom imperija.

Proces romanizacije nije bio isključivo miroljubiv i nije se temeljio samo na kulturnom prestižu latinskoga ili na snazi institucija (spomenimo pravo na rimsko građanstvo), već je bio i prilično surov, u dobroj mjeri provoden vojnim i političkim nasiljem. Moćna carstva nastaju i nestaju, s njima i njihovi jezici. Prvi općeeuropski jezik u povijesti Europe, keltski, izumire kao i galski i trački.

Doba sukoba barbara (primjerice agresivnih germanskih plemena) i Rimljana tematizira se u poglavlju *Barbari dolaze*. To je vrijeme jezične propusnosti, a ponekad čak i svjesnoga odstupanja od jezične norme kod Latina (Matasović zaključuje da je »često u istom razdoblju bilo i purista i populista«). Tad i sv. Augustin zapisuje: »Bolje da nas osude gramatičari nego da nas narodi ne razumiju«. Latinski se održao i tijekom razdoblja seobe naroda, no širenje Germana, Huna i Slavena snažno je utjecalo na jezičnu mapu Europe (pritom treba spomenuti i dolazak Arapa), što je u ovom poglavlju detaljno razjašnjeno, kao i modeli jezičnih simbioza i zamjena jezika.

U Irskoj se već potkraj VI. stoljeća pojavljuju prvi tekstovi na staroirskom, a najdulji tekst na staroengleskom, *Beowulf*, napisan je oko 680. godine. Reforme Karla Velikoga (standardizacija pisma – karolina), Konstantinov (Ćirilov) prijevod Novoga zavjeta na novome pismu – glagoljici, pokršćavanje »pogana« i ekspanzija Vikinga samo su neki od bitnih faktora u periodu razvitka pismenosti na nizu europskih jezika, što se razrađuje u poglavlju *Barbari uče pisati*.

Latinski i pučki jezici u razvijenom srednjem vijeku poglavlje je posvećeno dobu križarskih ratova, osnivanja sveučilišta (u Oxfordu, Cambridgeu, Heidelbergu, Padovi), trubadurima koji su pisali ljubavnu poeziju na narodnom jeziku, dakle, dobu kad je »na pučkim jezicima nastala bogata i vrijedna književnost«. Višejezičnost aristokratskih društvenih slojeva često dovodi do kozmopolitizma, ali, kad govorimo o pojedinom jeziku, Matasović upozorava da »ne smijemo zaključiti da su svi njegovi pripadnici bili lišeni svakog osjećaja etničke pripadnosti«. Osmanski Turci osvajaju Carigrad 1453., a »posredstvom turskoga u jezike Balkana ušle su mnoge posuđenice iz perzijskoga i arapskoga«.

Poglavljem *Europa postaje središte svijeta*, koje kronološki započinje Da Gaminim oplovljavanjem Rta dobre nade i dolaskom u Indiju, kao i Kolumbovim posjetom Americi (prvim nakon Vikinga), otvara se posljednja trećina knjige posvećena, pojednostavljeno rečeno, problematici usporednoga razvitka nacionalnih jezika i svijesti o nacionalnosti (etnicitetu) samih govornika. Pitanje procesa standardizacije jezika (pogotovo nakon Gutenberga), problematika razvitka etničke, jezične i nacionalne svijesti kod govornika određenih jezika, postanak novoga, kritičnijega i u današnjem smi-

slu znanstvenijega odnosa prema antici i onodobnim jezicima, pojava pismenosti kod manjih europskih jezika poput albanskoga, te utjecaji nastali uslijed razvitka velikih europskih nacija poput Francuske i Rusije samo su neke u nizu predstavljenih tema.

Kroz naredne epohe baroka i prosvjetiteljstva (i prokušane metode *cuius regio, illius religio*, koja obilježava onodobni sukob protestanata i katolika) prolazimo kroz sve urbanija, obrazovanja i jezično standardiziranja stoljeća prema našoj suvremenosti, ali i prema današnjim lingvističkim i znanstvenim standardima u poimanju jezika. Uz to, čitatelja kojega zanimaju suvremene jezične politike i ideologije te gena za današnjega pojma naroda (koji se snažno odražava kroz intimnu svijest o vlastitom jeziku i pripadnom kulturalnom krugu), posljednji dio knjige bit će najzanimljiviji jer se bavi najnovijim dobom (nacionalnih jezika) »kada utjecaj državnoga aparata na sferu privatnosti pojedinca postaje obuhvatniji nego ikada prije«.

Recenzent knjige, akademik August Kovačec, ispravno određuje vrijednost *Lingvističke povijesti Europe* za hrvatsku znanost i ocjenjuje da je ona „plod... razmišljanja koja se oslanjaju na vrlo široka lingvistička i kulturno povijesna autorova znanja te na sustavno praćenje relevantne znanstvene i stručne literature. Takvo djelo bilo bi prvorazredan događaj i kada bi se pojavilo na nekome od *velikih* jezika; a za nas ima dvostruku vrijednost«.

Autor, akademik i profesor poredbene lingvistike na zagrebačkom Filozofskom fakultetu, zaključuje da je »povijesni ‘uspjeh’ jezika ovisio prije svega o djelotvornosti društvenih institucija zajednice koja se njime služila, i u mjeri u kojoj su te društvene institucije bile otvorene prema ‘strancima’« i time daje dio odgovora na svoje prethodno pitanje – što je bio jezik našim predcima – »kako bismo ustanovili što nam jezik i jezici kojima smo okruženi znače u našim životima danas«. U zaključku neveselo zapisuje da »klasični jezici više nisu dio opće kulture, Vergilije i Homer ne znače ništa, osim u uskom krugu stručnjaka, Biblija je u popularnoj kulturi gotovo ravnopravna Kalendaru Maja, a svaki je jezični purizam izvrnut podsmijehu ili osuđen kao reakcionarni snobizam«, dakle, jezik gotovo prestaje biti »kulturna i povijesna vrijednost«.

Upravo stoga akademik Kovačec ističe iznimno važnu problematičku nit *Lingvističke povijesti Europe*, onu koja nas suptilno pita *Kuda idemo?*, i zapisuje da je »za očuvanje jezika u suvremenom svijetu i u svijetu bliske budućnosti važno sustavno voditi računa o jezičnoj politici kako bi se mogli predvidjeti i preduhitriti svi razorni efekti kojima su jezici (osobito oni mali) već sad izloženi i kojima će izloženi biti sve više«, a koji su, zahvaljujući multidisciplinarnom radu akademika Matasovića, posve razvidni u svojoj povijesnoj i suvremenoj kompleksnosti.

NEVEN VULIĆ

Članci su dostupni pod licencijom Creative Commons: Imenovanje-Nekomercijalno (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>). Sadržaj smijete umnožavati, distribuirati, priopćavati javnosti i prerađivati ga, uz obvezno navođenje autorstva, te ga koristiti samo u nekomercijalne svrhe.